

XVII. Yüzyıl Osmanlı Devleti İçindeki Selefî Görüş ve Kadızâdeliler Hareketi | Ayşenur Bozan

İDE AKADEMİ | DÖNEM ÖDEVİ 2021-2022

Giriş

XVII. yüzyıl, Osmanlı toplumunda hem siyasi hem sosyal alanda yaşanan pek çok olaya ve değişime sahne olmuştur. Bunlardan biri de dini tabana dayanan Kadızâdeliler hareketidir. XVII. yüzyılında aktif olarak faaliyet gösteren Kadızâdeliler hakkında bilgi ihtivâ eden kaynaklar arasında Kâtip Çelebi'nin "Mîzânü'l-Hakk Fî İhtiyârî'l-Ehakk", Nâimâ Mustafa Efendi'nin "Nâimâ Tarihi", Râşit Mehmet Efendi'nin "Râşid Tarihi" eserleri ve Koçi Bey risaleleri öne çıkmaktadır. Literatürde ise Ahmet Yaşar Ocak'ın "17. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Dinde Tasfiye (Püritanizm) Teşebbüslerine Bir Bakış: Kadızâdeliler Hareketi" adlı çalışması başta olmak üzere doğrudan bu konuya yönelik olmasa da Osmanlı toplumunun tasavvuf anlayışı ve yaşayışını ihtivâ eden çalışmaları mevcuttur. "Yeniçağlar Anadolu'sunda İslâm'ın Ayak İzleri" adlı makalelerden oluşan kitabı da bu konu ve Yeniçağ Osmanlı'sının İslâm yaşantısı hakkında önemli bir çalışmadır. Ayrıca Madeline Carol Zilfi çalışması "The Kadızadelis: Discordant Revivalism in Seventeenth-Century Istanbul ", Ali Fuat Bilkan'ın "Fakihler ve Sofuların Kavgası: 17. Yüzyılda Kadızâdeliler ve Sivâsiler" isimli çalışmalar da nitelikli araştırmalardır. Ayrıca bu konu ile ilgili muhtelif başlıklar, isimler ve kavramlar hakkında Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi oldukça önemli maddeler barındırmaktadır.

Bu çalışmada Kadızâdeli hareketi, Osmanlı Devleti içerisinde bulunduğu konum itibariyle ele alınmıştır. Devletin kuruluş yıllarından bu yana sahip olduğu gelenek ve yüzyıllar içinde gelişen siyasi ve dini ideolojisine karşı bu hareketin nasıl bir yerde bulunduğu incelenmiştir. Kendilerini dayandırdıkları Selefîye akımı ve Birgîvî Mehmet Efendi'den hangi yönlerden etkilendikleri ve devletin mevcut İslâm anlayışına tepkileri aktarılmaya çalışılmıştır.

Osmanlı Devleti Resmi İdeolojisi

Osmanlı devlet geleneği, İslâm öncesi Türk geleneği, Klasik dönem İslâm geleneği ve Bizans geleneğinden etkilenecek oluşmuştur. Klasik İslâm geleneğinden gelen cihanın adaletle duracağı, adaletin devlete, devletin hükümdara, hükümdarın orduya, ordunun servete ihtiyaç duyacağı, serveti reayanın sağlayacağı, reayanın da adil bir hükümdar ile refah içinde yaşayacağı "daire-i adliye" terimi Osmanlı devletinin en temel ideolojisi olmuştur. [1]

Gazâli'nin, "siyaset ve din ikiz kardeş gibidir" sözünden yola çıkıldığında Osmanlı Devleti'nin Sünnî İslâm görüşünün siyasal kimlik kazanması Fatih Sultan Mehmet döneminde olmuştur. Sultan Mehmet inşa ettirdiği medreselerle de bu ideolojinin geniş bir tabana yayılmasını sağlamıştır. Medreseler aracılığıyla, kurumsallaşan Sünnî-Hanefî İslâm anlayışı Osmanlı Devleti'nde teorik ve pratik olarak yer ediniş resmi din niteliği kazanmıştır. [2]

Osmanlı Devleti'nde Selefî Düşüncenin Teşekkülü ve Birgîvî Mehmet Efendi

Osmanlı uleması dini düşünce alanında iki anlayışı benimsemiştir. Bunlardan biri pratik aklî ve felsefî niteliğe sahip Fahreddin Razî mektebidir. Razî mektebi Osmanlı medreselerinde Molla Fenarî ile kurulmuş ve talebeleri tarafından geliştirilmiştir. Daha sonra Osmanlı ulemasından seçkin âlimler Molla Lütî, İbn Kemal, Ebu Suud Efendi gibi isimlerle temsil edilmiştir. [3]

Bir diğer anlayış ise buna tepki olarak XVI. yüzyıldan itibaren kendini gösterecek olan İbn-i Teymiyye mektebidir. İbn-i Teymiyye mektebi devletin çıkarları için pragmatist hareket eden Fahreddin Razi mektebi ulemasının uygulamalarına tepki olarak cami vaizleri ve bir kesim taşra ulemasından taraftar toplamıştır. Bu hareket XVI. yüzyılda Birgîvî Mehmed [4] ile zuhur etmiş, XVII. yüzyılda Kadızâdeliler tarafından temsil edilmiştir. [5] . Kadızâdeliler, XVII. yüzyılda Osmanlılar'da dinî ve içtimâî hareket başlatan vâizler zümresine

verilen isimdir. IV. Murad, Sultan İbrâhim ve IV. Mehmed devirlerinde ortaya çıkmış olan Kadızâdeliler hareketi, adını IV.Murad döneminin vâizlerinden Kadızâde Mehmed Efendi'den (ö. 1045/1635) almaktadır.

Kadızâdeliler, devletin kötü gidişatını Kur'an ve sünnetten ayrılarak bid'atlere meyletmeye bağlamıştır. Kadızâdelilerden önce Birgivi Mehmed Efendi'nin Kanuni döneminde savunuculuğunu yaptığı fikirler, hem kendi döneminde hem kendinden sonraki dönemlerde etkili olmuştur.

İbn-i Teymiyye [6] ekolünü benimseyen Birgivi Mehmed Efendi, tarikatlara şiddetle karşı çıkmış, İslamiyet'i zedeleyen bid'atlerin çoğunun onlar tarafından oluşturulduğuna inanmış ve toplumun dinden uzaklaşmasında onları sorumlu tutmuştur. Kadızâde ve taraftarları Birgivi'nin fikirlerini savunmuş ve temsil etmişlerdir. [7] Katip Çelebi'ye göre Birgivi, akli ve felsefi ilimler meşrebine muvafık olamadığı için yazdığı kitaplarda onları inkar etmiş, halkın örfüne vâkıf olmak için tarih okumamış biridir. [8] Osmanlı toplumunda gelenek haline gelmiş bazı dini inanışlara, örneğin kabir ziyaretlerine karşı çıkmış ve bunları bid'at olarak değerlendirmiştir.

Kadızâdelilerin fikri yapısını anlamaya dair bir örnek verilecek olursa; bu dönemde Kadızâdelilerle ilgisi olan bir kişi Kadızâdeli Türk Ahmed'e; "Kaşık kullanmak bir yeniliktir, bu konuda ne dersiniz?" diye sorar. Vaiz bu soruya; "Yemeği elleriyle yesinler" şeklinde cevap verir. Aynı kişi bu kez; "Peki kaşıkçı esnafı ne yapsın?" deyince, vaiz "Başka iş tutsunlar" cevabını verir. Bu örnek Kadızâdelilerin sosyal hayatla ilgili katı ve bağnaz bir algılayışa sahip olduklarını göstermesi bakımından önemlidir. [9]

Akhisârî de yazdığı risalelerle Birgivi gibi bi'datlere karşı çıkmıştır. Tütün içmek hususunda yazdığı risalesinde kahveden ve tütünden uzak durulması gerektiğini ifade eder. Akhisari'ye göre ortaya konan eylemin dini ve dünyevi açıdan faydası yoksa ya abesle iştigaldir ya da faydasız bir iştir (l ehv) ve bunlar insanı yapması gereken işlerden alıkoyar. İnsan sağlığına zararlı olan bu maddelerin kullanımı haramdır. Aynı zamanda duhân kullanımı insanın servetini harcamasına da sebep olur çünkü pahalıdır ki bu da dinen haram sayılan israfa girer. Kokusu da kötüdür, kokuyu alanı rahatsız eder. Fakihlere göre günaha sebebiyet veren her şey haramdır ve büyük günahlardandır kahve de bundan azade değildir. Akıllı kişiye düşen kahveden uzak durmaktır. [10] Kadızâdelilere göre de tütün ve kahve içmek haram sayılmalı ve yasaklanmalıydı. Verdikleri vaazlarla ve padişahlara sundukları layihalarla kanun-ı kadime dönüş yolunun bid'atlerden ayrılmaya bağlayan Kadızâdeliler, IV.Murad üzerinde etkili olarak sultanın kahve ve tütünü yasaklayıp kahvehaneleri kapatmasına neden olmuşlardır.

Kadızâdelilerin tarikat ehline yaptığı eleştiriler, özellikle de Halveti ve Mevleviler'e dair tekfirleri, tarikat üyelerinin tepkisine yol açmıştır. En şiddetli tepkiyi gösteren Abdülmecid Sıvasi ise devrin önemli Halveti tarikatına bağlı olan sûfilerindendir.

1563'de doğan Abdülmecid Sıvasi dinî ilimleri Halvetiyye'nin Şemsiyye kolunun pîri amcası Şemseddin Sivâsî'den öğrenmiş, otuz yaşına kadar dinî ilimlerle meşgul olduktan sonra tasavvufa yönelip Şemseddin Sivâsî'ye intisap etmiştir. Padişah III.Mehmed'in isteği üzerine Ayasofya Camii'nde vaazlar vermiştir. Şehzade Camii ve Sultan Selim Camii'nde vâizlik yapıp, Sultan Ahmed Camii'nin açılışında ilk Cuma vaazını vermiştir. Vaazlarında Kadızâdelilerin tarikat ehline karşı tavrını eleştirerek tasavvufu savunmuştur. [11]

Kadızâde Mehmed'e karşı en etkili muhalefet Abdülmecid Sivâsî tarafından yapıldığı için onun yanında yer alanlar Sivasiler olarak anılmış, böylece oluşan taraftarlık ve çatışma tarihe Kadızâdeliler- Sivasiler mücadelesi şeklinde geçmiştir. [12]

Kadızâde-Sivâsî (Medrese-Tarikat) Mücadelesi

Mücadelede taraf olan isimlerden kısaca söz etmek gerekirse fakihler olarak Kadızâde Mehmed Efendi, Üstüvânî Mehmed Efendi, Vâni Mehmed Efendi Kadızâde hareketinin önde gelen temsilcileri ve savunucuları olmuşlardır. Karşılarında bulunan sofular ve tarikat savunucuları ise Abdülmecid Sıvasî, Abdülehad Nûrî Efendi ve Niyazi Mısırî'dir.

Medrese ve tarikat ehlinin tartışmalarına neden olan ana konuları Naima şöyle sıralamıştır;

- 1- Eşyanın hakikatinden bahseden aklî ilimler ve matematikle uğraşmaktan men olunmak bahsi
- 2- Hızır Aleyhisselam'ın hayatı bahsi
- 3- Güzel sesle, teganni ve nağme ile Kur'an vb. okumayı caiz görmemek bahsi
- 4- Tarikat ashabının raks ve devri bahsi
- 5- Tasliye ve tarziye bahisleri (Sallallahu aleyhi vesellem ve Radiyallahuanh) diye dua etmek.
- 6- Tütünün, kahvenin ve diğer sonradan çıkmaların haram ve helalliği bahsi
- 7- Hz. Rasûl-i Ekrem s.a.v. efendimizin anne ve babaları bahsi
- 8- Firavun'un imanla gidip gitmediği bahsi
- 9- Şeyh Muhyiddin Arabî k.s. hakkında olan ihtilaf bahsi.
- 10- Yezid'e lanet bahsi.
- 11- Bidat bahsi
- 12- Kabir ziyareti bahsi
- 13- Cemaatle nafil, Regaib, Berat ve Kadir namazları kılınmak bahsi
- 14- Büyüklerin elini, ayağını, eteğini öpmek ve selam almakta eğilmek bahsi
- 15- Şeriatın emir ve yasaklarını tebliğ (Emr-i bi'l-maruf ve nehy-i ani'l-münker) bahsi
- 16- Rüşvet bahsi. [13]

Yukarıda belirtilen konularla ilgili tartışmalar cami kürsülerinde veya ilmi meclislerde yapılmaktaydı.

İlk defa Kadızâde Mehmed Efendi, ortaya atılan bu meselelere mutasavvıfların tam aksine şöyle cevaplar veriyordu: Akli ilimlerin tahsili caiz değildir, Hızır hayatta olamaz, ezan, mevlid, Kur'an'ı Kerim'i makamla okumak haramdır, sema' ve devran haramdır; Hz Muhammed'in ebeveyni kâfirdir, Firavun'un imanı makbul değildir, Muhyiddin-i Arabî kâfirdir, Yezid'e lanet vaciptir, bütün bid'atler istisnasız haramdır, kabir ve türbe ziyareti caiz değildir, cemaatle nafil ibadet yapılamaz. Kadızâde'nin bu fetvalarına Şeyh Sivasî Efendi'de tam tersi cevaplar veriyordu. [14]

Katip Çelebi bu tartışma konularına kendi eseri olan Mizanü'l-Hakk fi İhtiyari'l-Ehakk'da yer verip tartışmalar için şunları söyler. Bu iki şeyh zamanında birbirlerinin tam zıddı olup meşreplerinin de başka başka oluşu yüzünden aralarında Besus Savaşı vardı. Bu risalede yazdığımız konuların çoğunda Kadızâde Efendi bir tarafı tutup Sivasî Efendi öteki tarafı tuttuğu için ifrat ve tefrit yoluna giderler ve iki şeyhin tarafını tutanlar da birbirleriyle tartışıp kavga ederlerdi. Nice yıllar bu tutum üzere iki şeyh arasında dedikodular sürüp gitmiş, boşuna tartışmalar yüzünden iki grubun arasına büyük nefretler ve düşmanlıklar girmişti. Onlar iki bilgili ve dubaracı şeyhti, birbirlerine karşı olmakla ün yapıp padişahın malumu oldular ve bu bahane ile iş görüp dünyadan murat aldılar. [15]

Yukarıda isimleri zikredilen Kadızâde ve Sivasilerin temsilciliğini yapanlarla birlikte uzun yıllar devam eden bu mücadele, Sadrazam Köprülü Mehmet Paşa tarafından iki taraf mensuplarının sürgün edilmeleriyle son bulmuştur.

Sonuç

XVII. yüzyıl Osmanlı Devleti içinde bulunduğu buhranın ve çözümlerin sebebi olarak ortaya attıkları "bid'atlere meyiletme" söylemi ile ortaya çıkan Kadızâdeliler, kendilerinden önce gelen Birgivi Mehmet Efendinin fikirlerini savunarak dine tasfiye girişiminde bulunmuşlardır. Uzun yıllar boyunca da tam karşıt düşüncede olan Sivasîlerle mücadele içinde olmuş aynı zamanda siyasi ve toplumsal anlamda Osmanlı Devleti'ni etkilemiştir. Vaazlarında tekkeleri yakıp yıkmayı teşvik eden Kadızâdelilerin tutumu devlet için bir tehdit oluşturmuştur.

Kadızâdeler avama hitap eden bir grup olarak etkileyici üslupları ile camii kürsülerinde verdikleri vaazlarla topluma tesir etmişlerdir. Kadızâdeliler halk arasında genel anlamda aşırı kişiler olarak tanınmış olsalar da devletin içinde bulunduğu durumun sebebini şeriaten ayrılmaya ve bid'atlere yönelmeye bağlayan söylemleriyle mutaassıp çevreler üzerinde etkili olmuşlardır.

Kadızâdelilerin tartıştığı konular, yaşanan dönem içinde hayatî bir öneme sahip değildir. Dolayısıyla tartışmaları gündeme getirmek, onların yalnızca tanınma çabası içinde olduklarını göstermektedir. Kâtip Çelebi de Kadızâde Mehmed'in "aykırı davran tanınırın" sözünü düstur edindiğini, böylece herkesçe tanınıp toplumda üstünlük kurmaya çalıştığını ifade etmektedir.

Kaynakça

Coşkun, Ali "Naima'nın Din ve Toplum Görüşü", Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi , c.4, 2015.

Çavuşoğlu, Semiramis "Kadızâdeliler", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 2001, c.24.

Çelebi, Kâtip Mizanü'l – Hakk Fi İhtiyari'l-Ehakk , Türkçeleştirenler: Orhan Şaik Gökyay ve Süleyman Uludağ, Kabcacı Yayınları, İstanbul, 2008.

el-Akhisârî, Amed er-Rûmî, Tütün İçmek Haram mıdır? , Kitap Yayınevi, 2015.

Gündoğdu, Cengiz "Abdûlmecid Sivasî", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 2009, c.37.

Gündoğdu, Cengiz "XVII. Yüzyılda Tekke-Medrese Münasebetleri Açısından Sivâsîler ve Kadızâdeliler Mücadelesi", İLAM, c. 3, sayı: 1 (Ocak- Haziran 1998).

Lekesiz, M.Hulûsi Osmanlı İlmi zihniyetinde gelişme (Teşekkül- Gelişme- Çözülme XV. XVII. Yüzyıllar), Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1989.

Ocak, Ahmet Yaşar "Klasik Dönem Osmanlı Düşünce Hayatı, Tezler, Antitezler, Yöntem ve Yaklaşımlar", Türkler , c. 11.

Ocak, Ahmet Yaşar "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Dinde Tasfiye (Pürütanizm) Teşebbüslerine Bir Bakış: Kadızâdeliler Hareketi", Türk Kültürü Araştırmaları , 1984, c. 17-19, sayı: 1-2.

Ocak , Ahmet Yaşar Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler veya Dairenin Dışına Çıkanlar (15.-17. Yüzyıllar) , Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.

Özervarlı, M. Sait "İbn Teymiyye", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 1999, c. İstanbul, c. 20.

Şahin, Gürsoy " XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Gelenekçi bir Akım Olarak Kadızâdeli Hareketi'nin Dini Algılayışı ve Bunun Kanun-ı Kadim'le İlişkilendirilmesi" Tarih Dergisi , İstanbul, sayı.45.

Yüksel, Emrullah "Birgivi", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 1992, c. 6.

[1] Ahmet Yaşar Ocak , Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler veya Dairenin Dışına Çıkanlar (15.-17. Yüzyıllar) , Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, ss. 74-78. [2] Ocak, s. 93. [3] M.Hulûsi Lekesiz, Osmanlı İlmi zihniyetinde gelişme (Teşekkül- Gelişme- Çözülme XV. XVII. Yüzyıllar), Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe

Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1989, s. 86. [4] Birgivi, 10 Cemâziyelevvel 929 (27 Mart 1523) tarihinde Balıkesir’de doğdu. Asıl adı Takıyyüddin Mehmed’dir. Birgivi ilk tahsilini babasının yanında yaptı. Ondan Arapça, mantık ve diğer bazı ilimleri okudu, bu arada Kur’an’ı da ezberledi. Daha sonra İstanbul’a giderek Küçük Şemseddin Efendi’den ders aldı. Ardından dönemin tanınmış âlimlerinden Ahîzâde Mehmed Efendi’nin ve daha sonra Rumeli kazaskeri olan, Abdurrahman Efendi’nin öğrencisi oldu. İcâzet alarak müderrislik pâyesini elde etti. Bir süre bazı medreselerde müderrislik yaptı. Camilerde vaaz veren Birgivi, halkı Kur’an ve Sünnet’e uymaya davet ediyor bid’atlar ve bâtil inanışlara karşı uyarıyordu. Halkın bid’atları terketmesinden ümidini kesen Birgivi İstanbul’a gidip Bayramiyye tarikatı şeyhi Abdullah Karamânî’ye intisap ederek inzivaya çekildi. Ancak faaliyetlerine geri dönmek isteyen şeyhinin tavsiyesi ile Sultan II. Selim’in hocası Birgili Atâullah Efendi’nin Birgi’de yaptırdığı medreseye müderris tayin edildi. İlmî ehliyetiyle kısa zamanda meşhur olan Birgivi’den ders almak isteyen pek çok talebe ülkenin her tarafından buraya gelmeye başladı. İmam Birgivi ömrünün geri kalan kısmını Birgi’de tedrîs, irşad ve telif faaliyetleriyle geçirmiştir. Bkz. Emrullah Yüksel, “Birgivi”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 1992, c. 6, s. 191. [5] Ahmet Yaşar Ocak, “Klasik Dönem Osmanlı Düşünce Hayatı, Tezler, Antitezler, Yöntem ve Yaklaşımlar”, Türkler , c. 11, s.22. [6] İbn Teymiyye ,Hicri 661 senesinde Harran’da dünyaya gelmiştir. Temel eğitimini Dimaşk’ta almıştır. İbn Teymiyye’ye göre tevhidi bozan hususların içinde en aşırısı, İslâmî terminolojiyle takdim edilip Allah ve âlem arasında iç içe bir birlikteliği var sayan hulûl ve ittihad fikri ve bunu temsil eden vahdet-i vücûd nazariyesidir. Varlığın birliği düşüncesinin kaynağının Hristiyanlık ve diğer İslâm dışı inançlar olduğunu ileri süren İbn Teymiyye güçlü bir muhayyileye sahip olduğunu söylediği İbnü’l-Arabî’yi bu görüşe eğilim gösterenler arasında “İslâm’a en yakın olanı” şeklinde tanıtır. Bkz. M. Sait Özervarlı, “İbn Teymiyye”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 1999, c. İstanbul, c. 20. ss. 405-413. [7] Ahmet Yaşar Ocak, “XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Dinde Tasfiye (Pürütanizm) Teşebbüslerine Bir Bakış: Kadızâdeliler Hareketi”, Türk Kültürü Araştırmaları , 1984, c. 17-19, sayı: 1-2, s.212. [8] Kâtip Çelebi, Mizanü’l – Hakk Fi İhtiyari’l-Ehakk , Türkçeleştirenler: Orhan Şaik Gökyay ve Süleyman Uludağ, Kabcacı Yayınları, 2008, İstanbul, s: 218. [9] Gürsoy Şahin, “ XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Gelenekçi bir Akım Olarak Kadızâdeli Hareketi’nin Dini Algılayışı ve Bunun Kanun-ı Kadim’le İlişkilendirilmesi” Tarih Dergisi , sayı.45, İstanbul, s.43. [10] Amed er-Rûmî el-Akhisârî, Tütün İçmek Haram mıdır? , Kitap Yayınevi, 2015, ss. 51-76. [11] Cengiz Gündoğdu, “Abdülmecid Sivasî”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 2009, c.37. s. 287. [12] Cengiz Gündoğdu, “XVII. Yüzyılda Tekke-Medrese Münasebetleri Açısından Sivâsîler ve Kadızâdeliler Mücadelesi”, İLAM, c. 3, sayı: 1 (Ocak- Haziran 1998), s. 47. [13] Ali Coşkun, “Naima’nın Din ve Toplum Görüşü” , Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi , c.4, 2015, s.61. [14] Ahmet Yaşar Ocak, “Kadızâdeliler Hareketi”, s.217. [15] Kâtip Çelebi, Mizanü’l – Hakk Fi İhtiyari’l-Ehakk , s.93.

[1] Ahmet Yaşar Ocak , Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler veya Dairenin Dışına Çıkanlar (15.-17. Yüzyıllar) , Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, ss. 74-78.

[2] Ocak, s. 93.

[3] M.Hulûsi Lekesiz, Osmanlı İlmi zihniyetinde gelişme (Teşekkül- Gelişme- Çözölme XV. XVII. Yüzyıllar), Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1989, s. 86.

[4] Birgivi, 10 Cemâziyelevvel 929 (27 Mart 1523) tarihinde Balıkesir’de doğdu. Asıl adı Takıyyüddin Mehmed’dir. Birgivi ilk tahsilini babasının yanında yaptı. Ondan Arapça, mantık ve diğer bazı ilimleri okudu, bu arada Kur’an’ı da ezberledi. Daha sonra İstanbul’a giderek Küçük Şemseddin Efendi’den ders aldı. Ardından dönemin tanınmış âlimlerinden Ahîzâde Mehmed Efendi’nin ve daha sonra Rumeli kazaskeri olan, Abdurrahman Efendi’nin öğrencisi oldu. İcâzet alarak müderrislik pâyesini elde etti. Bir süre bazı medreselerde müderrislik yaptı. Camilerde vaaz veren Birgivi, halkı Kur’an ve Sünnet’e uymaya davet ediyor bid’atlar ve bâtil inanışlara karşı uyarıyordu. Halkın bid’atları terketmesinden ümidini kesen Birgivi İstanbul’a gidip Bayramiyye tarikatı şeyhi Abdullah Karamânî’ye intisap ederek inzivaya çekildi. Ancak faaliyetlerine geri dönmek isteyen şeyhinin tavsiyesi ile Sultan II. Selim’in hocası Birgili Atâullah Efendi’nin Birgi’de yaptırdığı medreseye müderris

tain edildi. İlmî ehliyetiyle kısa zamanda meşhur olan Birgivî'den ders almak isteyen pek çok talebe ülkenin her tarafından buraya gelmeye başladı. İmam Birgivî ömrünün geri kalan kısmını Birgi'de tedris, irşad ve telif faaliyetleriyle geçirmiştir. Bkz. Emrullah Yüksel, "Birgivî", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 1992, c. 6, s. 191.

[5] Ahmet Yaşar Ocak, "Klasik Dönem Osmanlı Düşünce Hayatı, Tezler, Antitezler, Yöntem ve Yaklaşımlar", Türkler , c. 11, s.22.

[6] İbn Teymiyye ,Hicri 661 senesinde Harran'da dünyaya gelmiştir. Temel eğitimini Dimaşk'ta almıştır. İbn Teymiyye'ye göre tevhidi bozan hususların içinde en aşırısı, İslâmî terminolojiyle takdim edilip Allah ve âlem arasında iç içe bir birlikteliği var sayan hulûl ve ittihad fikri ve bunu temsil eden vahdet-i vücûd nazariyesidir. Varlığın birliği düşüncesinin kaynağının Hristiyanlık ve diğer İslâm dışı inançlar olduğunu ileri süren İbn Teymiyye güçlü bir muhayyileye sahip olduğunu söylediği İbnü'l-Arabî'yi bu görüşe eğilim gösterenler arasında "İslâm'a en yakın olanı" şeklinde tanıtır. Bkz. M. Sait Özervarlı, "İbn Teymiyye", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 1999, c. İstanbul, c. 20. ss. 405-413.

[7] Ahmet Yaşar Ocak, "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Dinde Tasfiye (Pürütanizm) Teşebbüslerine Bir Bakış: Kadızâdeliler Hareketi", Türk Kültürü Araştırmaları , 1984, c. 17-19, sayı: 1-2, s.212.

[8] Kâtip Çelebi, Mizanü'l – Hakk Fi İhtiyari'l-Ehakk , Türkçeleştirenler: Orhan Şaik Gökyay ve Süleyman Uludağ, Kabcacı Yayınları, 2008, İstanbul, s: 218.

[9] Gürsoy Şahin, " XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Gelenekçi bir Akım Olarak Kadızâdeli Hareketi'nin Dini Algılayışı ve Bunun Kanun-ı Kadim'le İlişkilendirilmesi" Tarih Dergisi , sayı.45, İstanbul, s.43.

[10] Amed er-Rûmî el-Akhisârî, Tütün İçmek Haram mıdır? , Kitap Yayınevi, 2015, ss. 51-76.

[11] Cengiz Gündoğdu, "Abdûlmecid Sivasî", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 2009, c.37. s. 287.

[12] Cengiz Gündoğdu, "XVII. Yüzyılda Tekke-Medrese Münasebetleri Açısından Sivâsîler ve Kadızâdeliler Mücadelesi", İLAM, c. 3, sayı: 1 (Ocak- Haziran 1998), s. 47.

[13] Ali Coşkun, "Naima'nın Din ve Toplum Görüşü" , Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi , c.4, 2015, s.61.

[14] Ahmet Yaşar Ocak, "Kadızâdeliler Hareketi", s.217.

[15] Kâtip Çelebi, Mizanü'l – Hakk Fi İhtiyari'l-Ehakk , s.93.